

İDEOLOJİLERİN ANLAM DÜNYASI VE ADALET

Emre BAĞCE*

İnsanı merkeze alan Yeni Çağ ve Rasyonalizm akımı ile birlikte gerçeğin üzerindeki tüm bilinmezliklerin, evrenin bütün sırlarının doğru yöntemlerin uygulanmasıyla insan aklı tarafından çözülebileceği ileri sürülmüştü. Bu yaklaşım Aydınlanma döneminde pozitivizm ve deneycilik akımlarıyla birlikte çok daha iddialı bir hale gelmiştir.

□İdeoloji, birbiriyle telif edilemeyecek ölçüde farklı anlamlar barındıran bir kavram. İdeoloji denince kabul gören tarifler arasında meselâ 'zihinsel yol haritası' da yer almaktadır; 'gerçekliğin yanlış kavranması' da. İdeoloji denince 'fikir' de anlaşılmaktadır, 'fiil' veya 'eylem' de. Kendi içinde birçok tartışmayı barındıran ideoloji kavramı felsefe, ilahiyat ve bilim gibi insanın anlam dünyasını kavramaya veya inşa etmeye yönelik temel çalışma sahaları ile çevrelenmiştir; haliyle bu alanlarla ideolojilerin yolları sıklıkla kesişmektedir. Hem kendisinin karmaşıklığı hem de bir şekilde doğrudan veya dolaylı ilişki içinde bulunduğu alan ve konuların kapsamı hesaba katıldığında, ideoloji üzerine düşünmek, yazmak ve kavrama ilişkin çözümlenmeler yapmak hayli mesai gerektirmektedir.

İdeolojinin ne olup olmadığı, farklı ideolojilerin hangi noktalarda birbirlerine yaklaştıkları ve nerelerde birbirlerinden ayrıştıkları, problematiklerinin neler olduğu, diğer bir ifadeyle hangi konular üzerinde ısrarcı bir şekilde durdukları ele alındığında, aslında onların adalet anlayışları da büyük ölçüde tarif edilmiş olacaktır. Platon, Devlet adlı eserinde 'adalet nedir?' sorusunu cevaplamak üzere yola çıkar. Diyaloglarda, çoğu kez adaletin ne olmadığına işaret eder, parçanın bütün içinde görülebileceğini, bulunabileceğini muhataplarına sık sık hatırlatır. Devletin kaynağını, amacını ve işlevini adalet ile anlamlandırır. Bu yazıda da benzer bir yöntem benimsenerek, ideolojilerin anlam dünyalarına bir gezinti yapılarak, bu esnada adaletle dair neler söyledikleri veya söyleyebilecekleri de mümkün merteye tasvir edilecektir.

İdeoloji nedir, ne değildir?

Tarihsel köken itibarıyla bakıldığında, ideoloji terimi ilk defa 18. yüzyıl sonlarında Antoine Destutt de Tracy tarafından kullanılmıştır. De Tracy bu kavramı hayli yansız bir bağlam içinde değerlendirmiştir. Hatırlanacağı üzere, belirtilen yüzyıl Aydınlanma dönemi olarak adlandırılır ve o dönemde insan aklına yönelik aşırı güven duyulur. İnsanı merkeze alan Yeni Çağ ve Rasyonalizm akımı ile birlikte gerçekliğin üzerindeki tüm bilinmezliklerin, evrenin bütün sıralarının doğru yöntemlerin uygulanmasıyla insan aklı tarafından çözülebileceği ileri sürülmüştü. Bu yaklaşım Aydınlanma döneminde

pozitivizm ve deneycilik akımlarıyla birlikte çok daha iddialı bir hale gelmiştir. Bu çerçevede, insan dâhil tüm canlılar mekanik birer aygıt veya otomat olarak değerlendirilerek düşünce ve davranış kodlarının çıkarılabileceği ve buna göre istenen biçimde şekillendirilip yönlendirilebileceği savunulmuştur. Bu kapsamda, varlığın tümünün denetim altına alınması ve bu dünyada bir yeryüzü cennetinin kurulabileceği fikri hâkim olmuştur. Bu bağlamda, La Mettrie'nin 'Makine-İnsan' eseri dikkat çekicidir; dönemin temel karakteristiğini yansıtacak biçimde, mekanik fizik anlayışının derin etkisiyle insan mekanik süreçlerle ilişkilendirilerek tarif edilmiştir. De Tracy de dönemin hâkim havası içinde fikirlerin nasıl oluştuğunun kesin olarak bilinebileceğini düşünerek idéologie terimini 'idea+loji' yani 'fikirbilim' anlamında kullanmıştır. Bu hususta o kadar emindir ki, Comte'un önceleri 'sosyal fizik' olarak nitelediği sosyolojinin yeni olmasına rağmen diğer bütün bilimlerin üzerinde yer alacağını iddia etmesi gibi, Tracy de fikirbilimin, yani ideolojinin gelecekte temel bilimlerle aynı konumda bulunacağını düşünmüştür.

Kavramın fikirbilim olarak sunulmasından kısa bir süre sonra, Napoleon Bonapart 'ideolog' terimini kendisini eleştirenleri ve hasımlarını aşağılamak ve gözden düşürmek için kullanacaktır. Bu tanımlamaya göre, ideologlar fikir bilimciler olarak değil, bugün de kullanıldığı gibi yararsız laf konuşanlar, anlamsız argümanlarla kendilerini haklı göstermeye çalışan safsatıcılar biçiminde sunulacaktır.

İdeolojinin bugün de benimsenen tariflerinden biri bilgi felsefesi, sosyolojisi veya epistemolojiye ilişkindir. Bu yaklaşımda insanın gerçekliği nasıl anladığı veya kavradığı sorgulanır; bu çerçevede insanın gerçekliği nasıl kavrayamadığı veya yanlış kavradığı gibi bir yöne doğru ilerler tartışmalar. Böylece ideoloji terimi fikirbilim olarak çağrıştırdığından çok farklı bir yöne doğru kaymış

olur. Bu yaklaşımda bilim ve ideoloji birbirinden tamamen ve birbirini dışlayacak şekilde ayrışır. Dolayısıyla tartışmalar gerçeklik ve bilinç arasındaki ilişkiye odaklanır. Diğer bir ifadeyle, bilinçliliğin ne olduğu ve koşulları araştırılır; insanların hangi koşullarda bilinçli, hangi koşullarda bilinçsiz oldukları cevaplanmaya

Gerçekliğin bilgisine sahip olduğunu düşünen bir kişi bir başka kişi ile iletişim kurma ihtiyacı hisseder mi, başkalarını dinleme zahmetine katlanabilir mi? Ya da diğerinin görüşünün kendisinin görüşü kadar veya ondan daha geçerli olabileceğini düşünebilir mi?

çalışılır. Marx örneğin ideoloji terimini bilinçsizlik veya yanlış bilinç halini nitelenmek için kullanır. Bu tartışmalar içinde kendisinin ileri sürdüğü görüşlerin gerçek gerçekliği resmettiğini, kendisinin dışındaki görüşlerin hatta diğer sosyalizm türlerinin gerçek gerçekliği kavramaktan uzak olduğunu savunur. Kendisinin ileri sürdüğü görüşleri bu nedenle bilimsel sosyalizm olarak niteler. Marx böylece hem bilim ve sosyalizmi birleştirmiş olur hem de diğer görüşlerin gerçekliği kavramaktan uzak olabileceklerini savunarak, kavramı sınıf çatışması ve tahakküm ile ilişkilendirir.

'İnsanlar gerçeği neden ve nasıl yanlış görür?' biçiminde bir soru esaslı ve meşrû bir soru olmakla birlikte kendi içinde birçok sorunu da barındırır. Bir defa böyle bir soruya cevap arayan kişinin kendini bilinçsiz görebilmesi pek muhtemel olmadığından, ironik bir şekilde bu sorunun muhatapları başkaları olmaktadır. Elbette bu, eleştiriyi teşvik eden, özeleştiriyi ise arka plana iten ciddi bir kırılmaya işaret eder. Bu çerçevede başka sorular da cevaplanmaya muhtaç hale gelir: Gerçekliğin bilgisine sahip olduğunu düşünen bir kişi bir başka kişi ile iletişim kurma ihtiyacı hisseder mi, başkalarını dinleme zahmetine katlanabilir mi? Ya da diğerinin görüşünün kendisinin görüşü kadar veya ondan daha geçerli olabileceğini düşünebilir mi? Bu kişi diğerini kendi gerçekliği doğrultusunda dönüştürmek dışında bir amaç güdebilir mi? Böyle bir ilişki biçimi tepeden inmecî yol ve yöntemlerin, otoriterizm ve totalitarizm gibi meselelerin neden ve nasıl gerçekleştiği hususunda ne derece açıklayıcı olabilir? İster doğa üzerinde ister insanlar ve toplumlar üzerinde olsun, pozitivizm, paternalizm, otoriterizm gibi zor kullanımını esas alan tek biçimli ve tek yönlü uygulamaların esasları bu şekilde daha anlaşılır olur mu?

Bu sorular ileriki sayfalarda biraz daha ayrıntılı olarak ele alınacağından, şimdilik bilinç ve yanlış bilinç meselesine dönmek yararlı olacaktır.

Bilim, İdeoloji ve Ütopya: Kavramların Tersyüz Oluşu

Marx'ın tarifinde ideoloji gerçekliğin çarpıtılması, belki bundan da önemlisi gerçekliğin çarpık görülmesi olarak resmedilir. İdeoloji bu durumda mevcut durumun ya da statükonun benimsenmesi neticesinde, gerçekliğin aynen bir kamera görüntüsünde olduğu gibi baş aşağı görülmesi metaforu ile ifade edilecektir.

Temel-üst yapı çözümlemesinde, temel üretim ilişkilerini, üst yapı ise hukuk, din, siyasal sistemler gibi hâkim ideolojiyi temsil eder. Ekonomik üretim tarzı toplumda kendine uygun siyasal üst yapılar inşa eder, bu ekonomik ilişkileri sürdürecektir şekilde değerler sistemi oluşturur. Bu çerçevede, yönetici sınıfın düşünceleri yönetici düşünceler veya fikirler olarak işlev görür ve hem üst yapının hem de ekonomik temel veya yapının meşrulaştırılmasını sağlar. İdeoloji toplumda yanlış bilinç oluşturur; sömüren ve sömürülen sınıfların çıkarlarını birbirine karıştırır. Böylece yönetici sınıfın çıkarlarına uygun olan yapılar, ilişkiler, değerler tüm toplumun çıkarına işlev görüyormuş gibi görülür.

Lukács, ideolojiyi yönetici sınıfın sınıf bilinçliliğinin bir yansıması olarak tarif ederken, Gramsci her iki sınıf arasındaki ilişkileri hegemonya kavramı ile açıklar. Buna göre, işçi sınıfı kendisinin gerçek çıkarının nerede olduğu hususunda yanlış, ideolojik bir kavrayışa sahip olur. Bu analizler Marx'ın maddî üretim araçlarını elinde bulduran sınıfın aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da ellerinde tuttukları tezi ile ilintilidir. Yine bu kapsamda, Althusser İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları ese-

rinde ideoloji ya da ikna ile baskıyı birbirinden ayırır. Bu görüşe göre devlet egemen sınıfın çıkarlarını gözeten bir aygıttır. Bu uğurda birbirinden bütünüyle farklı ancak birbirini tamamlayan iki yöneme başvurur. Olağan koşullarda üst yapıya ilişkin aygıtlar olarak nitelediği felsefe, sanat, eğitim, din, hukuk gibi alanları düzenleyerek insanlar arasındaki eşitsizlikçi ilişkilerin içselleştirilerek sürdürülmesini sağlar. Althusser bunları devletin ideolojik aygıtları (DİA) olarak betimler. Bu mekanizmaların yetersiz kaldığı, ideolojik aygıtların iş görmediği durumlarda ise devlet polis ve ordu gibi baskı aygıtlarına başvurur. Hukuk da ideolojik bir aygıt olduğu kadar, bastırma, kovuşturma ve cezalandırma gibi işlevleri dolayısıyla aynı zamanda devletin baskı aygıtı arasında yer alır.

Marx'ın çözümlemesinde bilim ve sosyalizm bir ve aynı tarif edilerek bir anlamda bilim ve ideoloji arasında karşıtlık kurulur. Dolayısıyla Marx'ın görüşleri ve tezleri doğru ve gerçek, diğerleri yanlış ve sahte kategorilerine yerleştirilmiş olur. İdeoloji de böylece gerçekliğin yanlış ve sahte biçimde resmedilmesi olarak görülür. Karl Mannheim bilim ve ideolojiye ilişkin tartışmaları üçüncü bir öge ekleyerek farklı bir zemine oturtur. Statükodan veya mevcut durumdan yararlananlar içinde buldukları koşullar dolayısıyla gerçekliği yanlış kavırıyorsa, mevcut durumdan yararlanamadıkları için değişim talebinde bulunanlar da benzer şekilde içinde buldukları koşulları ve gerçekliği yanlış kavıyor olabilirler mi? İlk gruptakilerin durumunu Marx ideoloji ile açıklamıştır; ancak kendisinin de içinde yer alabileceği ikinci seçeneği göz ardı etmiştir; kendisinin görüşlerini bilimsel kategorisine yerleştirmiştir. Bu durumda ikinci gruptakiler de bilimsel olmaktan ziyade yanlış bir bilinç içinde bulunuyorlarsa? İşte bu noktada Mannheim ütopya terimini kullanacaktır. Böyle olunca, bilim, ideoloji ve ütopya farklılaşmakta, bilim ve ideoloji, ütopyanın da işin içine katılmasıyla Marx'ın konumlandığından çok farklı bir noktada tarif edilmektedir. Bilimsel olan nedir? İdeolojik olan nedir? Ütopik olan nedir? Mannheim'ın ikili kategoriyi üçe çıkarmasıyla tartışmanın ciddi biçimde derinleştiği söylenmelidir.

İdeolojinin İşleyiş Biçimleri: Söylemler ve İşlevleri

İdeoloji, yukarıdaki tanım çerçevesinde, toplumda farklı tabaka veya gruplar arasında veya ülkeler arasında gerçekliğin iktidarlar ve güçlüler lehine yeniden tanım-

lanması ve inşa edilmesi işlevini görürler. 'Aslanlar kendi hikâyelerini yazmadıkça, avcılarının hikayeleri dinlenecektir' sözünü doğrularcasına. Gerçekliğin ideolojiler yoluyla biçim ve içeriğinin değiştirilmesine ilişkin John Thompson farklı işleyiş biçimleri ve işlevler üzerinde durmuştur. İdeoloji büyük ölçüde gerçekliğin bozulması, değiştirilmesi ve yöneten-yönetilen ilişkilerinin yönetenler tarafından kendi lehlerine olacak biçimde yeniden kurgulanması süreçlerini içermektedir.

İdeolojinin başlıca işlevlerinden biri 'meşrulaştırma' ve 'hakkılaştırma'dır. Bu süreçte belirli akıl yürütme zincirleri kurularak varolan yapılar, ilişkiler hakkılaştırılmaya, bir anlamda rasyonelleştirilmeye çalışılır. Belirli bir politikanın herkesin çıkarına hizmet ettiği savunulur örneğin. Bir anlamda tekil veya tikel olan genelleştirilir, evrenselleştirilir. Bu uğurda hikayeler yazılır, savunucular çıkar, anlatılar üretilir.

İdeolojilerin diğer bir işlevi 'çarpıtma'dır; bu süreçte var olanlar arasındaki ilişkiler saklanır, inkar edilir, müphem hale getirilir. Bir başka işlev ise 'birleştirme'dir. Burada sembolik olarak standartlaştırma yoluyla farklılıklara rağmen insanların bir olduğu, aynı olduğu ve aynı isteklere, ihtiyaçlara ve taleplere sahip oldukları, bu çerçevede, aynı haklara ve imkânlarla sahip oldukları vurgulanır. Buna paralel olarak, 'şeyleştirme' veya 'doğallaştırma' işlevinde ise geçici olan bir şeyin sanki zaman dışı, tarih dışı, evrensel olduğu ileri sürülür. Böylece o durum sağlanmaya çalışılır.

İdeolojinin bir başka işlevi ise 'parçalama'dır; farklılaştırma yoluyla yabancı veya öteki inşa edilir. Bu şekilde 'biz' ve 'onlar' kategorileri üzerinden dışlama mekanizmaları işletilir. İç ve dış düşmanlar üretilmesi ve ona göre örneğin iktidarların kendilerini hakkılaştıracak biçimde ifade etmesi söz konusu olur.

Dünya Görüşü Olarak İdeoloji: Zaman ve Mekâna Dair Bir Pusula

İdeolojinin olumsuz veya dar anlamları olduğu gibi, olumlu tanımları da yapılmaktadır. Geniş anlamda ideoloji bir 'dünya görüşü', 'zihinsel yol haritası' olarak da tarif edilmektedir. Bu kapsamda gerçekliği anlamlandırmaya yönelik zihinsel 'koordinat sistemi' veya 'pusula' olarak gerçekliği anlamlandırma ve düzenleme işlevi görmektedir. Diğer bir ifadeyle kişinin veya toplumun geçmiş, bugün ve gelecek arasında köprüler kurmasına, kişinin

kendisini belirli bir kozmoloji içine yerleştirerek sınırsız sayıdaki olguları birbiriyle ilişkilendirmesine ve bir anlam dünyası inşa etmesine yardımcı olur ideoloji. Böyle bakıldığında, insanın evrendeki (makro kozmos) yeri, kendi içinde ise bir evren (mikro kozmos) oluşu ve kendi varlığını anlamlandırma çabası ön plana çıkar.

İnsan, varlığı anlamlandırarak, kendisine bir koordinat sistemi çizer; böylece kendisini varlık âlemi içinde konumlandırır. Zaman ve mekânda kendisine bir yol haritası ve bir rota çizer. Bilim, ideoloji, din, felsefe tam da varlığın kendini konumlandırma hâlinde birbirine bir hayli yaklaşır; hatta birbirlerinden ayırt edilmez olurlar. O anda felsefeyle ideoloji birbirine karışır, bilim din haline alır, din ise ideoloji. Ya da tam tersine, ideoloji din olur. Bu yol haritaları ve insanlığın izlediği rotalar kimi zaman bol ve bereketli mahallerden geçer, kimi zaman da dipsiz uçurumlarda nihayet bulur.

İdeolojinin diğer bir tanımı ise 'iyi toplum tasarımı'dır. Bir başka tarifte ideoloji 'söylem'dir. En nihayetinde, daha rafine bir biçimde tarif edilecek olursa ideoloji 'eyleme yönelik düşünce'dir. İdeoloji yaygın kabul gören bir tanıma göre de 'sistematik bütünlüğe sahip fikirlendir', 'fikir kümeleri'dir. Böylece siyasal ideolojilerin de bir anlamda tarifini yapmış, en azından siyasal ideolojilerin kapısına varmış oluyoruz.

İdeolojilerin Anlam Dünyaları: Kesişmeler, Ayrışmalar ve Reçeteler

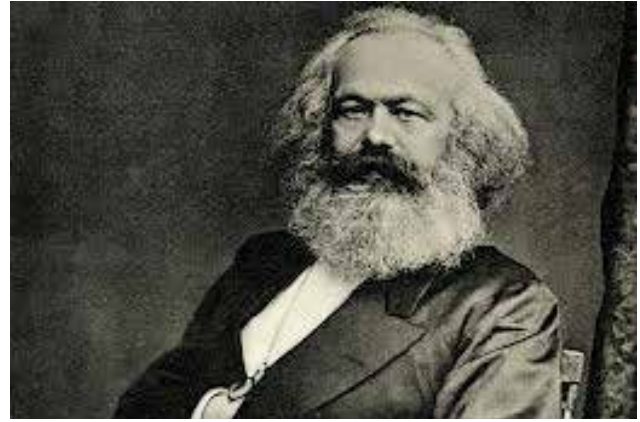
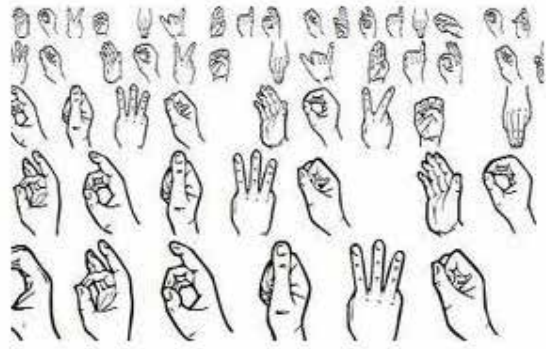
Siyasal ideolojiler dendiğinde çoğu kişiye anarşizm, çevrecilik, faşizm, feminizm, kapitalizm, komüniteryanizm, komünizm, liberalizm, liberteryanizm, milliyetçilik, muhafazakârlık, sosyalizm veya sosyal demokrasi kavramları tanıdık gelecektir. Kimileri bu ideolojilerin arasından birini veya bazılarını benimseyip diğerlerine ise karşıt bir tavır takınabilecektir. Birçok kimse de bu kavramları duyduğunda tümüyle ilgisiz kalabilecektir. Kişisel tercih ve yaklaşımları bir kenara bırakacak olursak, ideolojilerin adlandırılması ve sınıflandırılması başlı başına ciddi bir uğraş halini almıştır. İdeolojiler arasındaki kesişmeler, ayrışmalar, eklemleme veya sentezler sürmektedir. Meselâ başlı başına bir ideoloji olan anarşizmin kendi içindeki ayrışmaları veya diğer ideolojilerle birleşmeleri sonucunda, birbiriyle uyumlu veya uyumsuz onlarca anarşizm türü ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde li-

beralizm, milliyetçilik veya sosyalizm için de geçerlidir. Liberalizm örneğin, anarşizm, kapitalizm, milliyetçilik, muhafazakârlık ve sosyalizm arasında, zaman zaman bazılarında daha yaklaşacak bir konumda bulunmaktadır. Sosyalizm ise bir uçta anarşizmin diğer uçta Nazizm'in, başka uçlarda liberalizm ve muhafazakârlığın bulunduğu geniş bir aralıkta salınmaktadır. Bu kapsamda sadece ideolojilerin tasnifini içeren bir liste bile hayli dikkat çekici uzunluğa erişmektedir.

Her bir ideolojinin kaygısının ve dünyaya bakışının farklı olduğu, bazı ideolojilerin kendi anlam dünyasını inşa ettiği alanın daha geniş ve derin, diğerlerinin ise daha dar veya sığ olduğu söylenmelidir. Öyle ki, bir ideoloji için önemli olan bir husus, diğer bir ideolojide hiçbir karşılık ve yer bulamıyor olabilir. Ya da aynı hususlarda, birbirlerine yakın veya çatışan reçeteler sunuyor olabilirler. Bu açıdan bakıldığında, ideolojiler arasında bir karşılaştırma yapabilmek ve aynı ölçütlere göre ideolojileri değerlendirebilmek amacıyla ideolojilere insan, toplum ve devlet anlayışlarını açığa çıkaracak sorular yönelmek faydalı olacaktır. Bu kapsamda şu sorular önemli görünmektedir: İdeolojilerin tarih felsefeleri, iktisâdî ve toplumsal hayatla ilgili kabulleri, varsayımları, öngörülleri nelerdir? İdeolojiler kişileştirecek olursa aynen bir insan gibi, şu soru anlamlı olacaktır: Herhangi bir ideoloji yastığa başını koyduğunda zihnini meşgul eden ana sorun veya kaygı nedir? O ideolojinin cevap bulmaya çalıştığı sorunsal veya mesele nedir?

Elbette bu sorular, ideolojilerin iç dünyalarına girmek ve onları anlamak için önem taşımaktadır. Hatta bu kapsamda şu soruları da sormak mümkün ve meşru görünmektedir: Aynen insanlarda olduğu gibi, bir ideolojinin de korkuları, endişeleri var mıdır? Varsa bunlar nelerdir ve bu endişelere karşı diğer ideolojilerin herhangi bir hassasiyeti var mıdır? Yoksa bazı sorular belirli ideoloji kümeleri tarafından cevaplanırken, bu sorular bir başka ideolojinin anlam dünyasında herhangi bir karşılığa sahip değil midir?

İdeolojilerin, kendilerine özgü bir anlam dünyalarının bulunduğu, bir dillerinin ve terminolojilerinin bulunduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bir ideolojinin benimsediği bir tanım ile bir diğerinki birbirini tutmayabilir; hatta aynı terimi veya kavramı kullandıklarında dahi o terime veya kavrama yükledikleri anlamların cid-

di biçimde farklılaştığı görülebilmektedir. Bu kapsamda birinin değerli ve anlamlı gördüğünü, diğeri anlamsız, önemsiz hatta bütünüyle zararlı olarak sunabilmektedir. Çoğu zaman, ideolojilerin birbirini tanımlama veya adlandırma çabası da ideolojiler arasındaki ciddi çatışma ve tartışma noktalarından birini oluşturduğundan, ideolojilere karşı objektif ölçütlerle yaklaşmanın önemi bir kat daha artmaktadır. Dolayısıyla ideolojilere yönelik analizlerde yargılayıcı bir tutumdan ziyade, tanıma ve anlama çabası içinde bulunmak gerçek anlamda eleştirel yaklaşımın kapılarını da aralamaya imkân tanımaktadır. Bu şekilde bakıldığında, farklı ideolojilere ilgi veya âidiyet hissedendenlerin toplumsal hayat içinde birbirlerine karşı tutum ve davranışları da daha makul ve ahlaki olacaktır.

İdeolojiler konusunda hatırdta tutulmasında büyük yarar bulunan bir husus, Hegel'in bir zamanlar filozoflar için ifade ettiği gibi, ideolojilerin ve ideolojik söylemlerin de kendi dönemlerinin çocuğu olduğu gerçeğidir. Fikirlerin, kavramların ve ideolojilerin de belirli ömürlerinin bulunduğunu, aynen insanlarda olduğu gibi zaman zaman obezite sorunu yaşadıkları, her şeyi açıklama iddiaları dolayısıyla hiçbir şeyi açıklayamaz hale geldikleri, bazen de kendilerini yenileyemediklerinden ötürü açıklama güçlerini yitirdikleri not edilmelidir. Bu husus dikkate alınmadan, ideolojilerin yükseliş ve çöküşleri, aynen paradigma kırılmalarında olduğu gibi karşılaştıkları değişiklikler ve krizler, kendilerini yaşatabilmek için diğ er ideolojilerin sorularını cevaplamak zorunda kalmaları veya diğ erlerinden kavram ve terim ödünç almaları yeterince takdir edilemez. Böyle yaklaşılabilirse, meselâ 19 ve 20. yüzyılda gündemi farklı olan sosyalizmin, 21.

yüzyılda fikir ve eylem düzeylerinde kendini yenileme ve geliştirme çabasının bir parçası olarak anarşizm, çevre hareketleri ve feminizmden yararlandığı rahatlıkla gözlemlenebilir. Aksi takdirde, her bir ideolojiyle ilgili değerlendirmeler çoğunlukla slogan ve klişeler düzeyinde kalır.

İdeolojilere ilişkin tartışma ve literatür sosyal bilimlerde, hatta sağlık ve fen bilimlerinde, taşıdığı önemle uyumlu bir şekilde geniş yer tutmaktadır. Aynı ölçütlerle bakılabildiği müddetçe, ideolojilerin çaresiz kaldıkları anların tespiti, kendilerini var etmek için diğ er ideolojilerden kavramlar almaları, fikirlerden yeni fikirler üretmeleri, bazen susmaları, bazen çoraklaşıp bütünüyle klişelere ve sloganlara sığınmaları ve kendi kendilerini tekrarlamaları hem ideolojilerin hem de o ideolojilere aidiyet duyan insanların anlam dünyalarının anlamlandırılması bakımından öğretici olabilmektedir.

İdeolojiler arasındaki fikir farklılıkları ve farklı bakış açıları insanın fikir dünyasını zenginleştirebilmektedir. Ancak tüm bu süreçlerde, 'sosyal gerçekliği anlama'ya ve 'iyi bir toplum inşa etmeye' yönelik sistematik fikir kümeleri olma iddiasındaki ideolojilerin birer araç olarak görülmesi ciddi sorunlara da yol açabilmektedir. Bunların başında ise sabit fikirlilik ve ideolojik körleşme gelir. Aynen Odyssea Destanı'nda olduğu gibi, tayfalar kendilerini sirenlerin şarkılarına kaptırıp denize atlayabilmektedir. İdeolojilerin kulakları tıkayan, gözleri körelten, dili bağlayan bir yönü de bulunmaktadır. Dolayısıyla insan ideolojinin bir aracı olarak görüldüğünde gerçeklik arayış çabasıyla çıkılan yolculuğun sonunda gerçekliğin bütünüyle kaybedilmesi de söz konusu olabilmektedir. Aslında kendisine bir koordinat sistemi kurmak üzere

çıkıldığı yolda kişi yalnızca yolunu değil, yolunu kaybettiği bilgisini/bilincini de kaybeder. İşte tam da bu noktada, Platon'un mağarasına belki de yeniden dönmüş oluruz; zincire vurulmuş bir şekilde.

İdeolojilerin Resmî ve Fiilî Ortakları: Otoriteizm, Totalitarizm ve Konformizm

İdeolojilerin birbirlerine ve diğer ideolojileri benimseyen insanlara yönelik tutumlarının da elbette adalet kapsamında tartışılması gerekir. Çoğu zaman 'biz' ve 'onlar' şeklinde ötekileştiren bir yaklaşım ideolojileri pençesinden yakalayabilmektedir. Evrensel hakları, insani değerleri, özgürlük ve eşitliği ilke edindiğini beyan eden ideolojiler dahi bu semptomları gösterebilmektedir; evrensel değerleri söylem düzeyinde kendine mal etme, kendilerinden olmayanları dışlama, yok sayma ve onlara yönelik adaletsiz davranış ve eylemleri âdil gösterme gibi. İdeolojilerin insanların veya grupların kişisel veya özel çıkarlarının bir aracına dönüşmesi de başlı başına tartışılması gereken bir sorun yumağı. İnsanlar kendi çıkarları için uygun olduğunda, bunu ideolojilerinin bir gereği olarak sunma eğilimine girebilmektedirler. Böylece kendileri için istediklerini ideolojilerinin talepleri ve gerekleri olarak sunabilmekte, gerçekliği böyle bir süreç içinde tümüyle müphem hale getirmekte ve çarpıtabilmektedirler. Bu açıdan değerlendirildiğinde, konformizm aslında totalitarizmin farklı ve postmodern bir görünümü olarak karşımıza çıkıyor. Kendisi bir ideoloji olmamakla birlikte, farklı ideolojileri kendi çıkarı doğrultusunda araç olarak kullanabilme, bu uğurda 'biz' ve 'onlar' şeklinde kategorilerin üretilmesine hizmet etme hali.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında sorulacak sorulardan bir kısmı şudur: herhangi bir toplumda hâkim

olan ideoloji ve onu üreten, sürdüren ideologlar açısından bakıldığında, elitin güç kullanımı ve uygulamaları hangi yollarla haklılaştırılmaya çalışılır? Herhangi bir yönetici kadro, dünyayı toplumu, bireyi nasıl kurgular? Hangi öncüllerden ve kabullerden hareket ederler, hangi sonuçlara ulaşırlar? Sistematik olduğu varsayılan veya öyle sunulan fikirler ve uygulamalar arasında ne tür uyumsuzluklar ve çelişkiler ortaya çıkar? Bu süreçte hem kendileri hem de üzerinde güç uygulayıp müdahalede buldukları toplum bakımından ne tür beklenen ve beklenmeyen sonuçlar doğar? Aslında bu soruların birçoğu bir ideolojinin hangi koşullarda resmi ideoloji haline dönüştüğü sorusuna cevap bulmak açısından da değer taşır.

Kişilerin, grupların veya sınıfların ideolojisi olabilir ancak devletlerin zorunlu olarak bir ideolojiye sahip olması beklenmez. Belirli kişiler veya gruplar ideolojilerine göre devlete etkide bulunur, ona yön verebilirler. Bu durumda, herhangi bir grup tarafından savunulan bir 'eyleme yönelik inanç sistemi' devletin resmî, hukukî dokümanlarında ve kurumlarında yer alırsa; bir 'ideal devlet tasarımı', vizyonu sunarsa; ona inanç tüm üyeler için zorunlu olursa ve bir de ona inananlar cezalandırılırsa işte böyle bir ideoloji resmî ideoloji olarak nitelenir.

Bu tanımlamadan önemli bir sonuç çıkarmak gerekir: Resmî ideolojisi olan bir devlet zorunlu olarak otoriter ve/veya totaliterdir. Bu noktada, konformizmin de totalitarizm için bir payanda veya üzerinde yükselebileceği bir zemin oluşturabileceğini yeniden kaydedelim.

Hemen belirtmek gerekir ki, totalitarizm bir ideoloji değildir. Yani kendisi başlı başına belirli yönde bir fikir bütünlüğü sunmaz veya eyleme yönelik bir fikir bütünlüğü oluşturmaz. Bazı ideolojilerin öncüllerinin, temel kabullerinin veya eylem planlarının kaçınılmaz kıldığı bir uygulama veya

sonuç olarak görülebilir.

Totalitarizm kişi ve gruplardan örneğin ya hiç ya da çok az farklılık bekler; bu kapsamda totalitarizm, monolitikdir. Güçlü bir merkez tasarımı ve tasavvuru bulunur. Merkez aynı zamanda devlet aygıtının merkezine yerleşmiştir ve bu merkez bütün bir toplumu kontrol eder, düzenler. Hem bilgi hem de iktidar tekel altındadır. Kendisini halkla, ulusla, devletle özdeşleştiren bir parti vardır. Parti devlet aracılığıyla bütün alanları kontrol etmeye çalışır. Buna rağmen kendisi bütünüyle denetim dışındadır.

Bu çerçevede otoriter ve totaliter yönetim arasında bir farklılık olduğunu da not etmek gerekir. Otoriter ve totaliter yönetimlerin her ikisi de halk denetiminden uzak olmalarına rağmen, otoriter yönetimin kontrolü daha ziyade siyasal alanda gerçekleşirken, totaliter yönetimde tüm alanlar kontrol altına alınmaya çalışılır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, hangisinin daha kapsayıcı olduğu sorusu da açığa çıkar. Denebilir ki, bütün totaliter sistemler otoriterdir, ancak tüm otoriter sistemler zorunlu olarak totaliter değildir. Bunun nedeni öznel tercihler değildir; bilakis, totaliter olabilecek yapı ve koşullardan yoksun bulunmalarıdır. Öyleyse totaliter sistemlerin aynı zamanda teknik olarak toplumu kontrol edebilecek, gözetleyebilecek durumda olması beklenir. Bu açıdan baktığımızda otoriter sistemlerin ve totaliter sistemlerin görece modern olgular olduğunu, postmodern bir yapı içinde ise bu denetim boyutlarının ortadan kalkmadığını tam aksine giderek kökleştiğini, yerleştiğini ve daha görünmez bir biçime geldiğini söyleyebiliriz. Gözetim ve denetim teknolojilerinin ulaştığı seviyeler hesaba katıldığında, gelecekte insanlığın çok daha büyük riskler ve tehditler altında olduğunu söylemek sadece malumun ilâmı olacaktır.

Liberalizmden Faşizme İdeolojilere Dair Bazı Tespitler

İnsanlar birçok bakımdan kavramları ve ideolojileri birbirine karıştırır. Örneğin liberalizm kapitalizmle,

İdeolojiler arasındaki fikir farklılıkları ve farklı bakış açıları insanın fikir dünyasını zenginleştirebilmektedir. Ancak tüm bu süreçlerde, 'sosyal gerçekliği anlama'ya ve 'iyi bir toplum inşa etmeye' yönelik sistematik fikir kümeleri olma iddiasındaki ideolojilerin birer araç olarak görülmesi ciddi sorunlara da yol açabilmektedir. Bunların başında ise sabit fikirlilik ve ideolojik körleşme gelir.

muhafazakârlık dindarlıkla, sosyal demokrasi sosyalizmle, anarşizm terörizmle eş anlamlı gibi kullanılır. Bu tür sorunlar kasıt yoksa muhakkak bilgi ve analiz eksikliğinden kaynaklanır.

Liberalizmin değer verdiği biricik varlık bireydir; bireyin özgürlüğü, eşitliği, yaşamı, emeği ve dokunulmaz hakları liberalizmin anlam dünyasını oluşturur. Liberalizm bir ideoloji olarak tarih felsefesinden ve ekonomik bir öneriden yoksundur. Bu yoksunluğundan doğan boşluk çoğu çevrelerce ekonomik bir sistem olan kapitalizm ile doldurulmaya çalışılır, kapitalizm adeta liberalizmin doğal müttefiki gibi sunulur. Anarşizmin ve sosyalizmin de merkezinde özne olarak insan yer alır. Ancak sosyalizm iktisadi yapılar üzerindeki vurgusu ve tarihsel çözümlenmeleriyle anarşizmden ayrışır. Anarşizm insan iradesini ön plana çıkararak daha volontarist bir yaklaşıma sahipken sosyalizm temel-üst yapı, sınıf çatışması,

tarihsel aşamalar, proletarya diktatörlüğü gibi çözümlenmeleri nedeniyle yapısal ve tarihsel bir perspektif benimser.

Ülkemizde sıklıkla dindarlıkla karıştırılan muhafazakârlık bir ideoloji olarak değişime ihtiyatla yaklaşır. İnsan tabiatını zayıf, bencil ve irrasyonel olarak değerlendirir. Evrende herkesin ve her şeyin bir yerinin bulunduğu düşünülür. Bazı insanların doğal yetenekler bakımından üstün olduğu kabul edilerek hiyerarşik siyasal toplumsal kurumsallaşma haklılaştırılır. Muhafazakarlığa göre toplumda sınıf çatışması olmaz, böyle bir çatışma beklenmez, tabakalar arasında çatışma anomali olarak görülür; çünkü herkes kendine uygun olan yerde bulunacağından, organik uyum beklenir. Bireysel veya grup çatışması yerine bütünün sağlıklı birliği öne çıkarılır, siyasal ve toplumsal istikrar vurgulanır. Siyasetin amacı mevcut düzeni korumak biçiminde tarif edilir. Yöneten-yönetilen ayrımı doğal görülür; elitist bir yön güçlü biçimde vurgulanır. Organik toplum anlayışından dolayı

haklardan ziyade yükümlülükler ön plana çıkarılır. Muhafazakârlık cumhuriyeti benimser, demokrasi vurgusu ve algısı zayıf kalır. Demokrasiyi sınırlı temsil ve asgari düzeyde katılım olarak görülür. Muhafazakârlıkta güçlü lider vurgulanır; aksi takdirde düzenin bozulacağı, kaosun artacağı ileri sürülür.

Muhafazakârlığın güçlü bir tarih algısı vardır, ancak bu daha ziyade geçmişe yöneliktir. Geleceğe bakışı örneğin anarşizmin tam aksine karamsardır. İnsanlık başlangıcından bugüne birçok badireler atlatarak şu an içinde bulunduğu noktaya ulaşmış olmakla başarılı addedilir. Diğer taraftan, gelecek ise birçok tehlikeleri barındırıyor olarak tasvir edildiğinden mevcudun korunması önemsenir.

Muhafazakârlık ve faşizm arasında ciddi farklılıklar olmasına rağmen, bazı ortak noktalar da bulunmaktadır. Bunlar arasında patriotizm, ulusçuluk, eşitsizlik, geçmiş değerlere yönelme, katı kurallara duyulan inanç, organik birlik olarak toplum, elitizm, militarizm, azınlıklara veya farklılıklara karşı tahammülsüzlük sayılabilir. Sosyalizm, liberalizm ve anarşizme mesafeli veya karşı durulması da muhafazakârlık ve faşizmin çok temel bir ortak noktasını oluşturur. Her iki ideolojinin en temel farklılığı ise değişime yaklaşımlarında ortaya çıkar. Toplumunu hızla değiştirme, dönüştürme isteği her iki ideolojiyi keskin çizgilerle birbirinden ayırır. Faşizm, hemen ve hızlı bir şekilde toplumsal dönüşümü gerçekleştirme amacı taşımasına rağmen, muhafazakârlık geçmiş kazanım ve birikimlerin korunmasını önemseyip temkinli ve sınırlı değişimden yana tutum takınır. Radikal değişim talepleri bakımından anarşim, faşizm ve sosyalizm ironik bir şekilde aynı kulvarlarda yer alırlar.

Muhafazakârlık bir olay, bir düzen kurulduktan sonra onu korumaya yönelik bir ideoloji olduğundan, devrim hareketleri resmî bir ideolojiyi yerleştirdikten sonra onu korumaya yönelirler. Bu açıdan değerlendirildiğinde, muhafazakârlık radikal ideolojiler de dâhil olmak üzere, adeta bütün ideolojilerin nihai uğrak noktasıdır.

‘Bir Adalet Kuramı’: Fakat ‘Kimin Adaleti? Hangi Rasyonellik?’

John Rawls’un ‘Bir Adalet Kuramı’ ve Alasdair MacIntyre’in ‘Kimin Adaleti? Hangi Rasyonellik?’ eserleri

Kişilerin, grupların veya sınıfların ideolojisi olabilir ancak devletlerin zorunlu olarak bir ideolojiye sahip olması beklenmez. Belirli kişiler veya gruplar ideolojilerine göre devlete etkide bulunur, ona yön verebilirler.

ideolojilerin adalet sorununa yaklaşımları konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Eserlerin isimleri bile adalet konusunun ne ölçüde farklı anlaşılabilmesine işaret etmeleri bakımından anlamlıdır. Rawls ‘Bir Adalet Kuramı’nda liberalizmin eşitlik ve dağıtımına ilişkin felsefi kabullerini gözden geçirerek adalet sorununa cevap aramış ve bazı öneriler sunmuştur. Antik

bilgelik içinde kalarak farklı ideolojileri ve düşünce geleneklerini anlamlandırmaya çalışan MacIntyre ise ‘Kimin Adaleti? Hangi Rasyonellik?’ eserinde rakip ve çoğunlukla birbiriyle uyumsuz olan adalet kavrayışlarının rakip ve birbiriyle telif edilemeyecek rasyonellik biçimlerinin bir sonucu olduğunu belirtir.

Rawls insanlar arasındaki kaynakların dağıtımını sorununun toplumsal tabaka sisteminde altta bulunanlar gözetilerek çözülebileceğini, böylece adaletin tesis edilebileceğini düşünür. Rawls rasyonel tercih kuramlarına başvurarak adaleti temellendirmeye çalışır. İlk konum ve bilisizlik peçesi gibi kavramlar üzerinden, kişilerin birbirlerine nasıl davranacaklarına dair kural ve ilkeler konusunda insanları yeniden düşünmeye davet eder. Bunun için ise, mevcut sosyal konumların, statülerin, rollerin, âdiyetlerin ve kimliklerin dışında bir ilk konum, bir başlangıç noktası tahayyül eder. İnsanların ilk konumlarında, gelecekte sonuçlarını henüz bilmedikleri farklı koşullarda nasıl bir ilişki içinde bulunacaklarına, birbirlerine nasıl davranacaklarına ilişkin karar almalarını değerlendirir. Müstakbel toplumsal koşullarda, bir kişi o toplumun en üst noktasında olabileceği gibi en altında da yer alabileceğinden, dezavantajlı olanlarla ilgili iyileştirici mekanizmalara onay verecektir. Böylece Rawls bir anlamda dezavantajlılar aleyhine işleyen eşitsizliği onların lehine çevirmiş olur.

MacIntyre’in eseri ise başlı başına sorduğu sorular dolayısıyla önemli ve ufuk açıcıdır. Farklı rasyonelliklerin ve düşünce geleneklerinin, adalet anlayışlarının da farklı ve birbiriyle uyumsuz olduğunu tartışır. İdeolojileri Aristotelesçi, Agustinüşçü, Thomasçı ve Humecu düşünce geleneklerinin birer parçası olarak konumlandırabileceğimiz gibi, her bir ideoloji aynı zamanda bir düşünce geleneği olarak da değerlendirilebilir. Elbette böyle bakıldığında, ideolojiler arasındaki farklılıklar, çatışmalar, eklemleme ve ayrışmalar ile birlikte, adalet dâhil olmak üzere her birinin insanlara sunduğu reçetelerin mahiyeti de daha anlaşılır olmaktadır. ■